

УДК 657.6 (075.8)

Малік М.Й., доктор економічних наук, професор
ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН

КООПЕРАЦІЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті викладені актуальні питання розвитку кооперації в сільському господарстві України. Розглянуто види кооперативних формувань та подано оцінку результатів їх функціонування. Також розглянуто світовий досвід розвитку сільськогосподарської кооперації

In the articles expounded pressing questions of development of co-operation in agriculture of Ukraine. The types of the co-operative formings are considered and the estimation of results of their functioning is given. World experience of development of agricultural co-operation is also considered

В статье изложены актуальные вопросы развития кооперации в сельском хозяйстве Украины. Рассмотрены виды кооперативных формирований и подана оценка результатов их функционирования. Также рассмотрен мировой опыт развития сельскохозяйственной кооперации

Кооперація, як особлива форма соціально-економічної діяльності властива всім економічним системам.

Специфіка аграрного сектора економіки зумовлює необхідність функціонування різних форм господарювання включаючи кооперацію, яка визначає не лише тип підприємства, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному ринковому середовищі.

Кооперативом є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Мотиваційною основою розвитку кооперації для сільськогосподарських товаровиробників є протистояння експансії спекулятивного посередницького бізнесу, отримання ефекту не лише від виробництва, але й від інших стадій маркетингового ланцюжка “виробництво – реалізація”.

Як свідчить досвід, ефективна господарська діяльність різних організаційно-правових структур – виробників сільськогосподарської продукції можлива лише при достатньому розвитку сервісних підприємств виробничої та соціальної інфраструктури. Через це у світовій практиці широкого розвитку набуло кооперування у сферах, що надають послуги сільськогосподарському виробнику в організації таких процесів, як збут і переробка виробленої продукції, матеріально-технічне забезпечення та інші види обслуговування виробництва через створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Через систему кооперативів, що належать безпосередньо сільгоспвиробникам, реалізується понад 50% продукції молочарства в Бельгії, Великобританії, Польщі, а у Нідерландах, Австрії та Данії ця частка сягає 95%. Через свої кооперативи селяни продають понад 60% оливкової олії в Іспанії та Греції, 69% м'яса у Фінляндії, 72% фруктів та овочів у Бельгії, 95% вирощених квітів у Нідерландах, понад 50% зерна у Франції та Австрії зберігається на кооперативних елеваторах, що належать не посередникам, а сільгоспвиробникам.

Про актуальність та важливість розвитку кооперації говорить те, що Генеральна асамблея ООН 18 червня 2002 р. прийняла спеціальну резолюцію 56/114 “Кооперативи в процесі соціального розвитку”, в якій виписано ряд рекомендацій та закликів до урядів країн членів щодо розвитку кооперації.

Крім того, Міжнародна організація праці (МОП) на своїй генеральній конференції 3 червня 2002 р. прийняла спеціальні рекомендації щодо сприяння розвитку кооперативів.

Світовий досвід свідчить, що кооперативи, як форма самоорганізації та самопомоги сільгоспвиробників з метою зменшення кількості посередників в процесі просування продукції від виробника до споживача, займають вагомe місце в аграрному секторі економіки багатьох країн.

Євросоюз зацікавлений у розвитку сільського господарства України (програма тасіс). Наша держава налагоджує співробітництво з генеральною конфедерацією сільськогосподарських кооперативів ЄС (COPA-COGECA) – організацією, що визнається європейськими установами як головний представник та спікер сільськогосподарського і

рибальського кооперативного сектору. У травні 2008 року Національна сільськогосподарська палата України (НСПУ) і Комітет професійних сільськогосподарських організацій Євросоюзу СОРА- COGECA підписали меморандум про співпрацю з розвитку кооперації у сільському господарстві, збуту української продукції на ринках ЄС і СOT, підвищення безпеки якості харчових продуктів.

Міжнародний кооперативний альянс – міжнародна організація, яка об'єднує національні, регіональні союзи та федерації кооперативів, головним чином споживчих, кредитних та сільськогосподарських, у своєму Статуті закріпив визначення кооперативу, а саме його неприбуткового статусу та кооперативних принципів. Ця організація має консультативний статус в ООН і діє з метою сприяння розвитку кооперації в усіх країнах, пропаганди принципів та методів кооперативного руху. У 2007 році у Сінгапурі відбулася Генеральна Асамблея Міжнародного Кооперативного Альянсу, в роботі якої взяли участь понад 1000 кооператорів із 70 країн світу, в тому числі України. До складу цього Альянсу входить Українська спілка споживчих товариств.

Розвиток кооперації є логічним етапом розбудови ринкової економічної системи у сільському господарстві та одним з інфраструктурних елементів комплексного розвитку сільських територій.

Початок відродження реальних кооперативних відносин в аграрному секторі України було розпочато з прийняттям Верховною Радою України у 1997 році Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, який відкрив широкі можливості для сільськогосподарських товаровиробників у створенні своїх власних, повністю ними контрольованих структур агробізнесу. Цей Закон передбачив можливість створення не лише низових сільськогосподарських кооперативів (горизонтальна кооперація), а й таких організаційно-правових форм кооперації, як кооперативні об'єднання. Визначення їх правового статусу має важливе значення для подальшого розвитку національного кооперативного руху.

Проте відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу стала гальмом розвитку

кооперативного руху на селі. До причин також можна віднести псевдокооперативний рух кінця 80-х років минулого століття, недовіра колективним формам і відсутність коштів для створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів.

Указом Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” було зобов’язано Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування здійснити заходи щодо підтримки особистих селянських та господарств шляхом створення селянами та суб’єктами господарювання неприбуткових обслуговуючих кооперативів.

Указом Президента України від 19.12.2000 №1348 “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах” розвиток кооперативного руху визнано одним із важливих напрямів реалізації структурних змін в економіці України та формування її багатокладності.

Традиційно у світі існує три основних види кооперативів: споживчі, кредитні та сільськогосподарські. Останні поділяються на виробничі та обслуговуючі.

Споживчі кооперативи – це об’єднання осіб для задоволення своїх потреб в споживчих товарах за нижчими цінами.

Кредитні кооперативи (спілки, товариства, банки) – це об’єднання фізичних і юридичних осіб з метою фінансової взаємодопомоги та організації взаємного кредитування на кооперативних некомерційних засадах.

У відповідності до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” в аграрному секторі економіки функціонують виробничі і обслуговуючі кооперативи.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи – це об’єднання фізичних осіб з метою спільного господарювання в сфері сільського господарства шляхом поєднання власних матеріальних і трудових ресурсів з метою створення самим собі робочих місць та отримання прибутку від виробничої діяльності.

З усіх видів сільськогосподарської кооперації найбільшого розповсюдження набули в Україні сільськогосподарські виробничі кооперативи.

Їх особливістю є те, що члени таких виробничих кооперативів повинні бути одночасно й працівниками, розподіляючи між собою зароблений прибуток пропорційно вкладеному капіталу.

Виробничі кооперативи створюються шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку і є однією з організаційно-правових форм підприємницької діяльності на селі. Характерною особливістю виробничого кооперативу є те, що земельна ділянка кооперативу може формуватись за рахунок передачі права користування належних земельних ділянок його членам, яке чинним Земельним Кодексом не передбачене, або як пайовий внесок до пайового фонду, що також заборонено, або ж шляхом передачі їх у користування за певну плату. Таким чином, земельні відносини між кооперативом як юридичною особою і його членами як засновниками неврегульовані. Парадокс у тому, що члени кооперативу самі собі здають земельні угіддя в оренду.

Пайовий фонд кооперативу формується за рахунок пайових внесків (паїв) членів та асоційованих членів кооперативу, які поділяються на обов'язкові і додаткові, із яких обов'язкові встановлюються рівними для всіх членів кооперативу та його асоційованих членів.

При реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств з метою збереження оптимальних масштабів виробництва (сівозмін, тваринницьких приміщень, виробничої інфраструктури) на їх базі утворювались в основному господарські товариства, приватно-орендні підприємства та сільськогосподарські виробничі кооперативи. Пізніше під адміністративним тиском кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів різко скоротилась (із 3600 у 2000 р. до 1438 у 2008 р.), оскільки у пошуках ефективного власника перевага надавалась розвитку господарських товариств і приватних підприємств, а не колективним формам організації виробництва.

Практика роботи виробничих сільськогосподарських кооперативів протягом 2000-2008 років показала позитивні результати.

Слід відмітити успішну роботу сільськогосподарських

виробничих кооперативів (СВК), які зберегли виробничий потенціал, розвивають соціальну сферу і забезпечують належний розвиток сільських територій. Це зокрема, СВК «Батьківщина» Котелевського району Полтавської області, СВК «Урожай» Луцького району Волинської області.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – це об'єднання сільськогосподарських виробників з метою підвищення ефективності (збільшення доходів та зменшення витрат) їх приватних господарств. Різновидами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є: постачальницькі, збутові, сервісні та багатofункціональні кооперативи.

Перспективним вважалося створення обслуговуючих кооперативів на базі майна членів реформованих господарств. Але практика не підтвердила, на перший погляд, цілком логічний і зрозумілий рецепт для сільськогосподарських товаровиробників.

В обслуговуючих кооперативах члени працюють у своїх власних господарствах, одночасно виступаючи власниками і клієнтами кооперативу. Як власники, вони наймають працівників, визначають політику діяльності, приймають всі найважливіші рішення, а як клієнти – користуються послугами кооперативу. Кооператив обслуговує потреби приватних господарств своїх членів за собівартістю послуг. Розвиток таких кооперативів забезпечується за рахунок пайових внесків їх членів.

За оперативною звітністю головних управлінь агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій станом на 1 січня 2009 р. в Україні налічувалося 936 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з них:

- 9 міжрайонних;
- 266 районних;
- 661 сільських (на 28700 сільських населених пунктів) або лише один кооператив на 30 сільських населених пунктів (15 тисяч сільських жителів).

Протягом поточного року кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зменшилась на 43 одиниці.

В цілому, за орієнтовною експертною оцінкою, нині в Україні охоплено кооперативними відносинами не більше 0,3% сільського населення.

Як свідчить аналіз оперативної звітності з регіонів, більш успішний розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спостерігається в Автономній Республіці Крим, Житомирській, Хмельницькій, Запорізькій, Вінницькій та деяких інших областях.

На даному етапі централізованого збору, обробки та узагальнення статистичної інформації про обсяги діяльності обслуговуючих кооперативів, їх спеціалізацію, товарообіг, фінансові результати діяльності та інші характеристики не ведеться. Не існує також органу, який би ідентифікував відповідність діяльності кооперативів міжнародним кооперативним принципам і законодавчій базі України та здійснював моніторинг розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації за видами діяльності. Тому здійснення різносторонньої та достовірної оцінки стану економічного розвитку сільськогосподарської кооперації є проблематичним.

Міністерство аграрної політики здійснює лише моніторинг кількісного складу цих формувань без аналізу результатів їх роботи. Недостатньо ведуться і наукові дослідження проблем кооперації науковцями науково-дослідних установ і вузів.

Фрагментальні підходи не дають системного бачення ситуації і можуть призвести до викривлення загальної картини процесів розвитку кооперативного сектору економіки.

Держава практично відмежувалася від процесу координації розвитку кооперативних структур на селі, тому кооперація розвивається стихійно.

Заслужують на увагу сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) «Іванковецький світанок» Київської області, «Фенікс» та «Стожари» на Прикарпатті, «Південний союз» в Херсонській області, «Західний» Рівненської та «Ратай» Тернопільської областей.

Наявна на сьогоднішній день мережа сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів включає в основному сільські сервісні кооперативи, створені для обслуговування особистих селянських господарств. Кооперативний рух серед фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств поки що в зародковому стані.

Селяни, які створили сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, зіштовхнулися з масою проблем і, зокрема, з упередженим ставленням до них податкових органів.

Нечіткість та неузгодженість правової бази з визнання неприбуткового статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є підставою для відмови у реєстрації такого кооперативу як неприбуткової організації державними органами. Це, в свою чергу, призводить до подвійного оподаткування і як результат стримує зростання кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як однієї з головних інфраструктурних складових організаційної розбудови сільськогосподарського виробництва, збуту продовольства та ресурсно-технологічного забезпечення товаровиробників.

Слід зазначити, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, які створюються виробниками сільськогосподарської продукції, в країнах з ринковою економікою мають особливий статус – неприбутковості. Цей статус обумовлений природою обслуговуючої кооперації, що не передбачає отримання прибутків від діяльності членами кооперативу.

Податкові служби, використовуючи неузгодженості окремих норм Законів України “Про сільськогосподарську кооперацію” та “Про оподаткування прибутку підприємств”, а також відсутність чітких норм щодо визначення статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій, визначають, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не можуть бути включені до реєстру неприбуткових організацій і установ, а, отже, і скористатися податковими преференціями. Ці питання можуть бути вирішеними на державному рівні шляхом внесення змін до законодавчих актів.

Беручи до уваги соціально-економічні та регіональні особливості, мету створення кооперативу, цільову групу сільськогосподарських товаровиробників та напрям його діяльності (надання послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва) на практиці використовують різні підходи до формування програми господарської діяльності.

Так, на початковому етапі створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу власників

особистих селянських і фермерських господарств, доцільно визначити наявні невирішені проблеми і першочергові потреби селян на тій території, де передбачається формування кооперативу, провести спеціальне обстеження. Національною спілкою сільськогосподарських кооперативів України розроблена анкета опитування сільських жителів для вивчення потреб у послугах. Проводилося опитування власників особистих селянських і фермерських господарств.

Аналіз результатів анкетування показує, що сільські жителі, як правило, відчують гостру потребу в оранці та культивуванні земельних ділянок, збиранні зернових (24,9% відповідей), захисті рослин (31,7%), збуті молока та ветеринарному обслуговуванні (44,4%), забезпеченні племінним молодняком худоби і птиці (42,5%). Крім того, поки що не задоволена потреба населення у соціально-побутових і культурних послугах. Насамперед, ремонті побутової техніки (28% відповідей), транспортних послугах (21%), ремонті взуття (18,5%), обслуговуванні водопровідної мережі та водовідведення тощо.

Крім недосконалості законодавчо-нормативної бази ще одним із стримуючих факторів створення обслуговуючих кооперативів є недостатня обізнаність сільського населення у сутності і вигодах кооперації. Для проведення роз'яснювальної та організаційної роботи, промоційних заходів з розвитку кооперації на селі слід долучити сільськогосподарські дорадчі служби, які мають розвинуту на обласному та частково районному рівні мережу, і кваліфікованих дорадників та державну підтримку з надання суб'єктам і господарювання на селі та сільському населенню соціально спрямованих дорадчих послуг.

Гальмом у розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки є рівень розвитку соціального капіталу на селі. Зокрема, це нерозвиненість інститутів спільної діяльності учасників інтегрованих структур і різні рівні економічного і соціального розвитку суб'єктів господарювання; недостатній рівень капіталізації виробництва для фінансування великомасштабних інвестиційних проектів та низький рівень менеджменту.

Розвиток сільськогосподарської кооперації, безперечно, знаходиться у площині *економічних інтересів кінцевого споживача* – населення України. По-перше, кооперативи забезпечують формування цивілізованого ринку сільськогосподарської продукції, підвищення її якості і безпеки харчування. По-друге, розвиток вертикальної інтеграції в кооперативному агробізнесі та поступове витіснення з продовольчого ринку торгових посередників. По-третє, кооперативи здатні забезпечити формування стабільно функціонуючого продовольчого ринку.

Феномен сільськогосподарської кооперації полягає і в тому, що вона має подвійну природу. З одного боку, це економічна структура – підприємство, що виконує певні бізнесові функції, керуючись економічними інтересами своїх клієнтів-власників. З іншого кооператив – це соціальне утворення, де ті, хто кооперуються, знаходять собі *соціальний захист*, разом задовольняючи свої економічні інтереси. Це особливо є актуальним для дрібних товаровиробників.

Другий важливий соціальний аспект розвитку кооперації полягає в тому, що кооперативи перетворюються в осередки *розвитку демократії і самоврядування* у сільській місцевості.

Кооперативи сприяють *розвитку сільської місцевості*, створюють робочі місця, що зменшує сільське безробіття, сприяє зростанню кваліфікації сільських мешканців, підвищує рівень їх матеріального добробуту, знімає соціальну напругу, викликану ринковою трансформацією аграрного сектору.

Висновки. Таким чином, кооперація в сільськогосподарському секторі економіки України – це складна соціально-економічна проблема, яка потребує докладання значних зусиль на усіх рівнях державного та самоврядного управління.

Для розвитку кооперації необхідна реальна підтримка з боку державних органів, розуміння того, що кооперація є необхідною формою господарювання, яка здатна створити умови економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників через формування фонду підтримки кооперативів.